ԴՊՐՈՑ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՄԱՍԱՆ ԵՒԹԱԴԻՆ

№ 2 ՓԵՏՐՎԱՐ.

1874 ամի

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս ԳԱՅԱՆԱՆՑԱՆ ՎԱՆԻՑ.

Дозволено Цензурою, Тифлисъ, 17 Апрѣля 1874 года.

ՄԱՍ ԱՌԱՋԻՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Ուրբաթի տեսուչներ ժողովրդական դպրոցներու։
2. Մարդանի լեզուի մանկավարժական նշանակութիւնը։
3. Ուսումնարանի ազդեցութիւնը աշակերտի խելքի եւ բնաւորութեան զարգացման վերայ։
4. Դաստիարակութեան մէջ կարելի է պատիժը որպէս կրթողական միջոցներէ մին ընդունել, թէ ոչ։
5. Գաւառական տեղեկութիւններ ազգային հին եւ նոր դպրոցներու վերայ։

ԸՐՔՈՒՆԵԻ ՏԱՍՈՒՆՉՆԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻՆ.

Նարեխնամ Տէրութիւնը, որը այնպիսի մեծ խնամքով հոգում էր իր բոլոր հպատակների բարօրութեան վերայ, առանձին ուշադրութիւն դարձրել է միշտ և դարձնում է, մանաւանդ վերջին ժամանակներում, ժողովրդի ընդհանուր մատաղ զարգացման վերայ, արժանապէս և իրաւացի համարելով այդ մեծատաղ զարգացումն իբրև գլխաւոր ազբիւր բարգաւաճութեան ամենայն տեսակ բարեկեցութեան և երջանկութեան։ 1871 թուին համաձայն բոլորովին կերպարանափոխուեցաւ մատաղ զարգացման հնդրկի իրագործելու եղանակը։ Մինչև այդ ժամանակ Տէրութիւնը պահպանում էր բազմաթիւ ուսումնարաններ, բայց գրեթէ ամենիքեանք կամ միջնակարգ էին, ինչպէս գործնական դաս առակ ան Դպրոցներ, նահանգական Գիմնազիաներ և Գիմնազիաներ, և կամ բարձրակարգ էին — գործնական Լիկէոններ, Համալսարաններ, Ճեմարաններ (Ակադեմիա) և այլն։ Իսկ սորին գոյակարգի ժողովրդի մատաղ զարգացման վերայ գործադրած էր համեմատարար շատ սակաւ ուշադրութիւն։ Այս տեսակ էր ոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և Եւրոպական շատ ազգութիւնների մէջ։ Բայց Գերմանիա — Պրուսականն պատերազմը, այս սարսափելի արիւնահեղ պատերազմը, մեծ զարկ տուեց ժողովրդի մատաղ զարգացման գործին, և այս կողմից նոյն պատերազմը մեծ օգուտ տուեց մարդկութեան, ինչպէս առհասարակ իւրաքանչիւր մեծ պատերազմ բացի վնասներից տալիս է մարդկութեան և մի քանի անսակ օգուտներ։ Գերմանիա — Պրուսական պատերազմը ցոյց տուեց որ միայն այն ազգութիւնը կարող է յաղթող հանդիսանալ ոչ

միայն զինուորական պատերազմում, այլ և քաղաքական կեան-
քի ամենայն տեսակ ասպարէզների վերայ, որի հպատակների
մէջ տեղի չտար տարաձայնութիւն ընդհանուր ազգային յառաջ-
դիմութիւնը — ժողովրդական մեծագոյն զարգացումն։ Ընդու հե-
տեւ ինչպէս շատ ուրիշ ընկերութիւնները, նոյնպէս և Ռուսաստանը ա-
ռանձին ուշադրութիւն դարձրեց ժողովրդի — այսինքն ընդ-
հանրութեան ստորին դասակարգների մեծագոյն զարգացման
վերայ։ Ժողովրդական դպրոցների բարեկարգ կառավարութեան
և յառաջադիմութեան համար 1871 թուին Տէրութիւնը նը-
շանակեց առանձին տեսուչներ, որոց համար նոյն թուականի
Հոկտեմբերի 29-ին հաստատուեցաւ առանձին հրահանգ։

Ընդու հետեւ Տէրութիւնը սկսեց առանձին խնամակալու-
թեամբ հոգալ ընդհանուր ազգային լուսաւորութեան վերայ.
այս հոգացողութիւնը փայլում է հոյակապ կերպով Նորին
Կայսերական Մեծութեան հրովարտակի մէջ, որը Նա բարե-
հաճեցաւ շնորհել անցեալ 1873 թուի Դեկտեմբերի 25-ին
Ազգային Լուսաւորութեան Նախարար կոմս (գրաֆ) Դ. Ա.
Տօլստոյին։ Ռուսաստանի լուսաւորութեան պատմութեան մէջ
անմոռանալի կմնան թէ ինքն ըստ ինքեան այդ հրովարտակը և
թէ նորա հետեւեալ խօսքերը. ,,Իմ մշտական հոգատարու-
թեանց մէջ Իմ ազգի բարօրութեան մասին, Ես դարձնում եմ
Իմ առանձին ուշադրութիւնը ազգային լուսաւորութեան գոր-
ծի վերայ, անուներով նորա մէջ ամենայն տեսակ յառաջադի-
մութիւնը շարժող (յառաջ մղող) զօրութիւն և հաստա-
տութիւն այն բարոյական հիմունքների, որոց վերայ հաստա-
տուած են Քրիստոսի Եկեղեցիները,,։

Երկրորդ վերջին երկու տարի փորձը ցոյց տուեց որ մե-
ծամեծ օգուտներ կարող են յառաջանալ բարեկարգ և յա-

աջադիմ դպրոցներից, ուստի Տէրութիւնը բարեհաճեցաւ վերոյիշեալ կարգադրութիւնը ժողովրդական դպրոցների ա-ուսչների կարդելու մասին տարածել և կովկասու փոխարքայութեան մէջ գտնուած արքունի դպրոցների կառավարութեան վերայ։ Ընդ օրինակ րութեան զօրութեամբ փոխարքայութեան մէջ եղած և լինելու արքունի ժողովրդական դպրոցները պիտի կառավարեն առանձին պետ-ներէ, որք պիտի ընտրեսցեն ուսնեան նաև այլազգաւոր եկեղեցական — ժողովրական դպրոցների վերայ։

ՄԵԾԱՐԵՆԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՄԵՆԱԿԱԶԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԵՆԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ։

Ամէն մի գիտութիւն, գուցէ, չէ կարող յառաջացնել մարդկութեան կեանքի համար այնպիսի մեծամեծ փոփոխութիւններ, որպիսի սիրտ յառաջացնէ մանկավարժական գիտութիւնը։ Այս գիտութեան առարկան է մարդու մտաւոր զարգացումն, որից կախումն ունին մարդկային կեանքի բոլոր կողմերը և երևոյթները։ Նրա այս գիտութիւնը — թէ և նոր համեմատաբար ուրիշ շատ գիտութիւնների հետ — տրուէն կատարումէ սրանչելի մեծագործութիւններ։ Մտաւոր զարգացումն, որը բազմաթիւ դարերու ընթացքում համարվումէր արտօնութիւն ազնուականների, հարուստների և մի խօսքով բախտաւորների, այժմ ճանաչվումէ սէփականութիւն ամենայն մարդու, առանց որ և իցէ բացառութեան։ Այժմ իւրաքանչիւր մարդը չէ՞ պարտաւոր լուսաւորված լինել. բաւական չէ այս՝ այժմ իւրաքանչիւր մարդը պարտաւոր է լուսաւորուած լինել։ Նա իւրաքանչիւր մարդ պարտաւոր է լուսաւորուած լինել ոչ միայն այն պատճառով, որ այդ չափազանց օգտակար է իւր համար, այլ մանաւանդ այն պատճառով որ նա միայնակ չէ ապրում, նա սերտ յարաբերութիւններ ունի ուրիշ շատ մարդերի հետ, նա անդամ է հասարակութեան։

Իւրաքանչիւր հասարակութիւն (գիւղ, քաղաք, գաւառ, նահանգ) գումար է անհատների, իւրաքանչիւր ազգը գումար է հասարակութիւնների, ընդհանուր մարդկութիւնը գումար է ազգերի։ Ասոր որքան շատ կան լուսաւորուած անհատներ, այնքան աւելի լուսաւորուած կլինի այս կամ այն հասարակութիւնը. որքան շատ կան լուսաւորուած հասարակութիւններ,

այնքան աւելի յուսահատ ծածկին ոչխարն ու գառները, և որքան շատ կանչ յուսահատ ձայներ, այնքան աւելի յուսահատ կլինի ընդհանուր մարդկային հիւանդութիւնը։ Ոչխարին ներողամտական հիւանդութիւն, ոչխարին անբուժ կապակցութիւնն կայ մի անհատի և ամբողջ մարդկային հոգու մէջ։ Եթէ ուրիշ շատ հիւանդութիւնների կողմից և եթէ մանաւանդ ընդհանուր յուսահատութեան կողմից ուրիշներ անհատի յուսահատութիւնը ունին ամենամեծ և ամենաընդհանրական նշանակութիւնն։

Երբոր իւրաքանչիւր մարդու յուսահատութեան խնդիրը այսպէս ճանաչենք և, երբոր այս խնդրոյ յաջողական կամ անյաջողական վճռումներ կարող ենք ընդհանուր մարդկային հոգու յաջողական հիւանդութեան և անյաջողական հիւանդութեան, բախտաւորութեան և անբախտութեան գործ, ապրիմ հարկաւոր է, այս տեղ չափազանց մեծ ուշադրութիւն, հոգածութիւն և բզտութիւն դնենք։ Այս տեղ բոլոր գործունէութիւնը, բոլոր միջոցները կարող ենք ոչխարի հիւանդութեան երկու դիւրաւորակէտի վրայ. նախ՝ հարկաւոր է որ իւրաքանչիւր մարդու մտաւորգաղափարներն ինչպէս հնարաւոր և ընդարձակ, երկրորդ՝ որ այս կատարեալ հնչակութիւնը և կարճ ձգողութիւն։ Այս երկու առանձնայատկութիւնները և մի և նոյն ժամանակ առանձնաժողովուրդների հասնելու համար գուցէ ոչ մի միջոց այնքան ձեռնտու և արդիւնաւոր չէ, որչափ Քրիստոսի լեզուն։ Աստուածային այն օրէրից՝ երբ մանուկը իմանում է մօր լեզուով արտասանուել գանգատներ, տալիս է մարդու մտաւոր զարգացման արդէն մի առանձին ուղղութիւն, որը իւր գլխաւոր կետերով յատուկ է այն ժողովրդին, այն ազգին, որին պատկանում է այդ լեզուն։ Աստուածային լեզուն պատկանում է մարդոց համար այն գլխաւոր գործիքն, որով նա պիտի կատարէ իւր կեանքին նուիրուած

կիանքին ալիճուսի ծափ վերայ։ Ա՛արդը որչափ և քաջ իմանայ օտար լեզուները, միշտ մոռանայ, իր մայրենի լեզուով ։ Ա՛ն միայն մնուկը, այլ և չափահաս մարդը աւելի հեշտ, շա՛տ և շա՛տ հասկանայ մի բան, երբ նորա հետ խօսուին նորա մայրենի լեզուով, քան եթէ օտար լեզուով, եթէ նա մինչև անգամ հետաւոր կերպով իմանայ այդ երկու լեզուն։

Ընդհանրապէս մայրենի լեզուն ուսանելի չափազանց մեծ նշանակութիւն մանկանց կրթութեան և դաստիարակութեան մէջ ։ Ա՛ն մնուկը աւելի լաւ կ հասկանայ, աւելի շուտով կ ըմբռնէ, աւելի երկար կ մտրումը պահէ մի բան, երբ այդ բանը նորան բացատրուին նորա մայրենի լեզուով, որովհետև այդ ժամանակ կամ շատ բան, մինչև անգամ շատ բան անհասկանալի կ մնայ, և կամ չարկաւորութիւ շատ անգամ խոչնդոտ խօսակցութեան դիւրաւոր առարկան և բացատրել մանաւոր խօսքի միտքը, որով նախ՝ երկարայ, բացատրութիւնը, երկրորդ՝ դրուի, լսողի ուշադրութիւնը զանազան առարկաների վերայ, և երրորդ՝ իրեւ անհրաժեշտ հետևանք նախընթաց երկու անյարմարութեան՝ աւելի դժուարացնուի գործը՝ աւելի քիչ արդիւնք կ տայի ։ Ուրեմն մի մանկան մտաւոր զարգացման ժամանակ մայրենի լեզուն՝ 1) թեթևացնուի գործը և զարգացողի և զգացնողի համար, 2) կարճացնուի ժամանակը, 3) և այդ երկու պատճառով հիմնաւորի կ լինուի գործը ։ Ա՛յրենի լեզուի այսպիսի մեծ և օգտակար նշանակութիւնը մանկանց դաստիարակութեան և կրթութեան, և առհասարակ մարդու մտաւոր զարգացման գործի մէջ այժմ կասկածելի չէ մնչ մի՝ փոքր ի շատէ լուսաւորուած և մտածող՝ մարդու համար ։ Լուսաւորուած Եւրոպան, որ այժմ այնպիսի մեծ ուշադրութիւն ունի մանկավարժական գիտութեան վե-

վերայ, անհրաժեշտ օրինք է համարում՝ որ իւրաքանչիւր մանկան սկզբնական մտաւոր զարգացումն սիրոյ կատարուի առանց ստիպողութեան և անպարտադիր մայրենի լեզուով։ Այդ բացատրութիւնը ցոյց տուաւ մեզ այնպիսի մեծ ուշադրութիւն դարձուցած է Նորոգական բոլոր ուսուցիչներուն և մանուկներ սկզբնական դպրոցներուն մէջ մայրենի լեզուի վերայ և իրէ ինչպէս բոլոր առարկաները ուսուցանելն անպարտադիր մայրենի լեզուով։ Մինչև անգամ հանդիսարանները՝ և մանուկներ նոցա բժշկական մասներու՝ արդէն վարուց զգաստած է Լատիներէն լեզուով դասախօսութիւներ, ընդհակառակ ուսումնականներու՝ աշխարհագրութեան, պատմութեան և բնական գիտութեան դասախօսութիւնը այս կամ այն օտար լեզուով։

Մայրենի լեզուն ունի և ուրիշ մանկավարժական նշանակութիւն մարդու մտաւոր զարգացման գործի մէջ։ Մարդը իրէկտ անգամ է ընդհանուր մարդկութեան, բայց մի և նոյն ժամանակ նա անգամ է և մասնաւոր կերպով այս կամ այն ազգի, այս կամ այն հասարակութեան, այս կամ այն բնաւորութեան։ Եւ որովհետև մարդու պարտաւորութիւնները դէպի ընդհանուր մարդկութիւնը չափազանց մեծամեծ են, ուրեմն և ծանր և դժուար կատարելի, ուստի նա պիտի յատուկ գնայ ատիճան առ ատիճան։ Նա պարտաւորէ ամենից առաջ պիտանի լինել իւր ընտանիքին, յետոյ իւր հասարակութեան, ապա իւր ազգին և վերջապէս ամբողջ մարդկութեան։ Այս անելմայրենի լեզուն դարձնել օգնութեամբ մարդուն և պահպանութեամբ իւր մանկավարժական նշանակութիւնը։ Մայրենի լեզուն կարող է միանգամ հետ բացմանել մարդկի իրրև անդամներ մի ընդհանուր մարմնի, նա իւրաքանչիւր անդամին յիշեցնում է իւր պարտաւորութիւնները դէպի ընդհանուր մարմինը, նա չ-

բնությամբ որ իւրաքանչիւր անդամը ապրի միայն իւր համար, պայ պահանջում է, որ նա ապրի և իւր մերձնու համար, այսպիսի և ուրիշ շատ պայմանների ժամանակում հասարակական կեանքի ամենայն կողմերի գործունեայ, ասում եմ հասարակական կեանքի, որի մէջ պիտի ուրանալ և կարող է դառնալ իւրաքանչիւր անդամ իւր երջանկութիւնը և անբախտութիւնը: Մարդկի բնութեան տալիս է այդ հասարակական կեանքին մի առանձին սեփական կերպարանք, մի ընդհանուր-ոգի: Այս կողմից ազգային կրօնի նշանակութիւնը նոյնպէս շատ նմանում է մարդկի բնութեան նշանակութեան: Արդ երկուքը միասին ազգութիւն են և ըղձում են իւրանց մէջից այն վանել, այն հոգեկան զգացմունքը, որը կոչում է ազգասիրութիւն, և որը իրրև նուիրական սրբութիւն մարդկութիւնը պաշտել է իւր բոլոր անցեալ բազմապարիսան կեանքում և պիտի պաշտէ մինչև յաւիտեան . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Ա–ռա–ձ–գ–ա–կ–ա–ն ա–զ–գ–ա–յ–ի–ն–ը ա–ռ–ա–ջ–ա–ց–ի էւյւն և բ–ն–ա–կ–ա–ն ը–ն–թ–ա–ց–ք–ի մ–ջ–ա–յ–ն

Ի բարձրն–թ–ր ու–սու–մ–ն–ա–ր–ան–ք, ժ–ո–ղ–ո–վ–ր–դ–ա–կ–ան պ–պ–ր–ո–ղ յ–ն–ի–ա–ն և ի–ն–ք հ–ա–մ–ա–ր–ա–ր–ան, պ–ր–ա–ի ան–շ–ա–ռ–ա չ–ի–ա–ռ–ա–մ–ն–ա ա յ–ն–ի ե–ր–կ–ա–ր պ–ղ–ա–ռ–ա–ր ն–ա–ռ–ա–ռ–ա–կ–ի–ն ա–շ–ա–կ–ի–ր–ա–ն–ն–ե–ր–ի է–ջ–ե–լ–ի և ը–ն–ա–կ–ա–ն–ա–ց–ն–ե–լ–ի ը–ն–ք–ա–ց–ք–ա–ն։ Ա–ն–ր–պ–ա–ռ ի–ն–ց–պ–ե–ս ա–ռ–ա–ռ ը–ն–դ–հ–ա–ն–ո–ւ–ր ի–ն–ք–ն–ա–կ–ա–ռ ի–ն–ք–ն–ա–կ–ա–ռ–ա–ն–ե–ր–ը, ն–ա–յ–ն–պ–ե–ս և ժ–ո–ղ–ո–վ–ր–դ–ա–կ–ան յ–ա–ռ–ա–կ–ա–ռ ի–ն–ք–ն–ա–կ–ա–ռ–ա–ն–ե–ր–ը ա–ն–ի–ն–ա–յ–ր–ա–ռ–ա–կ–ա–ռ ա–ն–ե–ն ա–ր–ա–ռ–ա–ռ–ա–ռ

ևթէ բարձր ուսումնարաններում պատահումն շատ անգամ յոյժ ընդունակ երիտասարդներ, բայց այնպիսի ապաւորած բնաւորութիւնով որ շատ անգամ միտքն անուղղելի և մինչև անգամ չեն կարողանում աւարտել իւրեանց ուսմունքը, կամ ևթէ կեանքի մէջ պատահումն շատ մարդիկ, որք թէպէտ հարուստ են տպաւոր գիտութիւններով, բայց մի և նոյն ժամանակ ունին անաւարտ, անարդար, չարասէր, քծու, նախանձոտ, և վերջապէս ամենատանջիտան բնաւորութիւն, դորա պատճառը ոչ այլ ինչէ ևթէ ոչ այն, որ այդպիսի մարդիկ չեն ստացել իւրեանց հայրական տնից ուսման սկզբին դպրոցում կամ ուսումնարանում, կանոնաւոր դաստիարակութիւն մտաւոր ընդունակութիւնների և հոգեկան յատկութիւնների, խելքի և բնաւորութեան կանոնաւոր և օգտակար զարգացման համար դպրոցը մեծ նշանակութիւն ունի ոչ միայն իւր լաւ վարժապետներով, լաւ դասագրքներով, լաւ բնակարանով և այլ, այլ և իւր կոչի և կանոնադրութեամբ։ Ինչպէս հռոմէական խօսքը ևթէ՝ սովորութիւնը երկրորդ բնութիւն է, մեծ նշանակութիւն ունի մանաւանդ դպրոցի համար, ուր ևթէ մանուկի կեանքը մի քանի տարի շարունակարար ստանում կանոնաւոր ուղղութիւն և ընթացք՝ այդ դառնում նորա (մանուկի) հասմար սովորութիւն — բնաւորութիւն, և այդ ուղղութիւնով հասնում նա մինչև իւր դիրքման դուռը, ևթէ ալիկոծեալ աշխարհային կեանքի մէջ չեն պատահում նորա հետ առանձին ազդեցութիւններ, որք յեղափոխումն մարդու բնաւորութիւնը։

Ուստի դպրոցի կարգ և կանոն ունեցող կառավարութիւնը պիտի հասկանանք ոչ միայն այն, որ որոշ ժամանակ ինգումար-

ուեն և արձակուին աշակերտները և վարժապետները, որոշ միջոց շարունակուեն դասերը, եւն. եւն. այլ մանաւանդ այն որ կանոնաւորութիւն ունենայ աշակերտի կեանքը դպրոցում նիստ ուկացի, վարքու բարքի, խոսելու և գուարճանալու, և այլ այսպիսի երևութիւնների կողմից։ Ընդ այսմ ամենայն մանրամասնութիւններով արտայայտում ենք իւրաքանչիւր աշակերտի մասնաւոր ընդունակութիւնները և հոգեկան յատկութիւնները և այսպէս լսանանում, դպրոցի ազդեցութեան սահմանը խելքի և բնաւորութեան զարգացման ծանր գործի համար։ Այս ստուգման բազմակողմանի և նուրբ պիտի լինի այս կողմից դպրոցի հակազդեցիչը և գործունէութիւնը, զի ուրիշ մինչև անգամ ծանր մի ատ մի։ Յատկապէս ծանր պարտաւորութիւնը կատարելու կողմից մեծամեծ ներքութիւններ նշմարվում են նոյն իսկ Եւրոպական բարեկարգ դպրոցների և ուսումնարանների մէջ։ Եւ այդպէս այն փափուկ և միանգամայն կարևոր հանգիսը թէ՝ ինչ միջոցներով ուրիշ օգտակար է ներգործել աշակերտի խելքի և բնաւորութեան կանոնաւոր զարգացման վերայ, դեռ ևս չէ ստացել իր լիակատար և գոհացուցիչ վճիռը նոյն իսկ լուսաւորուած և մանկավարժական փորձերով հարուստ Եւրոպայում, և այսօր արդիւնաւոր և պիտանի միջոցը վարժուելի, իբրև ապարդիւն և վնասակար։ Այս կողմից մանաւանդ դժուար հանգիսը է համարվում կանոնաւոր ուղղութիւն տալ ծոյլերի մասնաւոր զարգացման և ստահակների (չարութիւն անողների) բնաւորութեան։ Իւրաքանչիւր դպրոցի գլխաւոր հնարանութիւնը է ծոյլ և կամ ստահակ այսինքն շատ ժիր, յանդուգն, անհնազանդ, և այլ այսպիսի յատկութիւններով լի բնաւորութիւն ունեցող աշակերտը. և մի և նոյն ժամանակ իւրաքանչիւր դպրոցի գլխաւոր,

եկան նպաստակը և պարտաւորութիւնը է, որպէսզի այդ սիրոյ աշակերտները, որոնք ծոյլը դատապարտաւոր, իսկ բարեսէրին (չարը) գանձարտօնագրեալ է։ Առաջին նպատակին հասնելու համար դպրոցը պիտի ներգործէ ծոյլի մտաւոր ընդունակութիւնների վերայ, երկրորդ նպատակին հասնելու համար տահկի գործնական յատկութիւնների վերայ։ Հետաքննէ այն ժամանակը, երբ երկու նպատակին ևս հասնելու համար պարտադրվում էր մի և նոյն միջոցը — պարապմունք։ Ինչպէս ծոյլը, նոյնպէս և տաղանդը ենթարկում էին անպատճառ պարապմունքներին — պարապմունքներին, և շատ անգամ ամենապատուական, ամենաբարձրագոյն պարապմունքներին, բայց նորա փոխանակ աշխատասէր և հանճարեղ գտնելու տեղ ծուլութիւնն էին և տգիտութիւն, տեղի բռնադատութիւնն էին ժպրով և հոգով։ Ու քանի մանուկներ դոհ են եղել դպրոցների այս ճշտապահ ոգով։ Ժամանակը աշխատում էր մարդկութեան կանոնաւոր գործարանում, որը ձևացնում էր հարթեցնել փաստ ապրելու միութիւնների տակ, այս գլխաւորապէս փաստ ապրելու միութիւնից։ Այժմ Եւրոպական ուսումնարաններում հետացած են հանճարեղ տղեկների տեսակ պատմիչները և նոցա փոխանակ գործադրում են մեղմ և նպատակին հասցնող միջոցներ։

Ի՞նչ բարեբաստ խորհրդածութիւններից յետոյ հարկաւոր է որոշել տակ և պատմել իմ այս կոմիից որպիսի անդրադարձիչ վիճակի մէջ են գտնվում մեր ազգային դպրոցները։ Ցարձագանքներ՝ առատորդ է, որովհետև այդ յայտնի է ամենքին և այդ իսկ պատճառով մեզ պարտաւոր են ոչ միայն դպրոցներին մեր ունած մարդիկ, այլ և ամենևքեանք։ Ինձ ցաւը դնացել է. մինչև այժմ դուցէ շատ բան չէինք հասկանում, շատ միջոց

չենք կարողանում գործ դնել մեր դպրոցների բազմակողմանի բարեկարգութեան համար։ Ասոց այժմ հարկը, ժամանակի ոգին, պահանջում են ազգային դպրոցից կանոնաւոր և արդիւնաւոր ուղղութիւն։ Դպրոցներին այսպիսի կանոնաւոր ուղղութիւն տալու համար կան շատ և շատ միջոցներ, և այնպիսի միջոցներ, որը առանց ծախքի և դժուարութեան կարող են տալ մեծամեծ արդիւնքներ։ Ես այս կողմից առաջին քայլը կատարում, Ընդհանրապետական Ուսումնարան Ուսուցչական ժողովը և մենք սիրով ողջունում ենք այդպիսի օգտակար գործունէութիւնը։ Ես այս Ուսուցչական ժողովը առաջարկել է իւր անդամներից մէկին ներկայացնել ժողովին մանկավարժական խորհրդածութիւններ այն բնաւորի վերայ թէ՝ «Պատուական ընթերցողք ձեզ կսպասէ՞ պատիժը որպէս դպրոցական հնարքներ մէջ ընդունել ըստ օրէնից»։ Ընդհանրապետական Ուսումնարանի Ուսուցչական ժողովի այսպիսի առաջարկութիւնը պարզ ցուցանում է, որ ատոնցից ոչ մէկը կերպով հասկանում է նա իւր պարտաւորութիւնները և հոգացողութեամբ աշխատում է կատարել նոցա։ Մենք ամենայն վստահութեամբ առաջարկում ենք բոլոր ազգային մանր և մեծ դպրոցների վարչութիւններին հետևել վերոյիշեալ Ուսուցչական ժողովի որոշմանի օրինակին։ Ուսուցչական ժողովները կարող են շատ մանկավարժական խնդիրներ յարուցանել, քննել և լուծել իրենց հսկողութեան տակ գտնուած դպրոցների բարեկարգութեան և յառաջադիմութեան համար։ Իւրաքանչիւր դպրոցը ունի իւր առանձին յատկութիւնները, ուստի իւրաքանչիւր ուսուցչական ժողովի խորհրդածութիւններից կարելի է յետոյ կամ քննական մանկավարժական ժողովներով և կամ ուրիշ միջոցներով մշակել ընդհանուր մանկավարժական կա-

նոյնիսկ Ազգային ժողովը իր անցեալի գործունէութեան մասին հաշիւ չէ տուել եւ չի ներկայացուցած իր գործունէութեան տարեկան հաշիւները։ Ազգային ժողովի ընտրութիւնները, որոնք պէտք է կատարուէին Ազգային ժողովի կողմից նշանակուած ընտրական յանձնաժողովների միջոցով, ոչ միայն չեն կատարուել, այլ ընդհակառակն, ընտրողների ցուցակները կազմելու ժամանակ ընտրողների մեծ մասը զրկուել է ընտրելու իրաւունքից։ Ազգային ժողովի ընտրութիւնները կատարելու համար ստեղծուած ընտրական յանձնաժողովները ոչ միայն չեն կատարել իրանց գործը

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՄԻՋԱ ԿԱՐԾԻՔ Ի ՊԱՏՃԻՃ ՈՐՊԻՍ ԿՐԹՈՂԱԿԱՆ ՀՆԱՐՆԱՒՈՐ ՄԻՆՉ ԸՆԴՈՒՆԵԼ, ԹԻ 82. *)

Ընդ միմեանց կարելի է՝ մի կարի համառօտ պատասխան առալ, այն է «ոչ», բայց որովհետև մի սուկ բացասական պատասխանը չէ կարող բաւականացուցիչ համարուիլ իբր այն անձանց համար, որք ծանօթ թիւն չունին ներկայ ժամանակիս պատահարակութեան ու ղղութեան հետ և իբր պատճէն գործադրութեանը բնակցացած վարժապետներին, որոնց համար պատճէն այնքան անհրաժեշտ է, որքան դարբնի համար իւր կռանն ու սալը։ Ընդ պատճառի հարկաւոր եմ համարում նախ մի հարևանցի հայեացք դարձնել մեր աշակերտաց բնաւորութեան և նոցա յանցանք համարուած թերութիւնների վերայ և ապա այն հնարքն, որով միայն բնական է և վայելուչ արմատախիլ առնել յիշեալ թերութիւնքն։

Ուրիշ մինչև տասն և չորս տարեկան աշակերտներին կարելի է մատուցանել երիք կարգի բաժանել ըստ նոցա բնաւորութեան։

1. Կան աշակերտներ, որոնք իրանց ժրաջանութեամբը և այլ գովելի յատկութիւններով տրամադրում են վարժապետներին ամենայն դիւրութեամբ և մարդավարութեամբ յաջորդելի ընթացս։ Ընդհանուր մէջ երեսնատակս երևցած մեծ թերութիւնն անգամ աչքի չէ զարնվում, և եթէ զարնվում էլ, միթէ հայեացք միայն դարձնվում, վարժապետի

(*) Ընդ յօդուածիս գրուած է Ընդհանրապետքս Հոգևոր Դպրոցի վերաբերութեամբ նոյն տեղի Ուսուցչական Ժողովի առաջարկութեանս։ Ա

կոչվից, որով կարծես կամենում ասել. ‘‘քեզ, որպէս հաս-
կացող երեխայի, վայելուչ չէ անել այդ անկարգութիւնը,,,
Աշակերտը հասկանում վարժապետի միտքը նորա աչերից, և
վարժապետն էլ նկատում այդ նորա զգնաշխատելուց։

2, Կան աշակերտներ, որոնք մի տեսակ մեծութեան և խա-
ւարի մէջ են։ Այսպիսեաց համար պարզ չէ իրականց բոնած
ընթացքը, գիտակցարար չէ իւրեանց ուսումնարան գալ գնալը,
երբեմն շատ վաղ են գալիս, երբեմն շատուշ, երբեմն ամենևին
չեն գալիս։ Այսպիսիք լինում են խեղճ, հանդարտասիրտ և
չափազանց վախկոտ։ Դասատուն մէջ չեն ըմբռնում վարժա-
պետի ասածները, ձեռք են բարձրացնում միամտարար, պա-
տասխանում են անմտաբար։ Այսպիսիք ապուշ չեն, միայն սը-
նական կեանքը ոչ մի գիտակցութեան սեռմ չէ, ձգել իւրեանց
ուղղի մէջ, այլ մնացել է անասնարար։

3, Վերջապէս կան աշակերտներ էլ, որոնք թէ տանը և թէ
ուսումնարանում գործ են դնում մանկական բազմատեսակ
չարութիւններ։ Այսպիսիք գերազանցումեն միւսներին իւրեանց
տարօրինակ ձարպիկութեամբը, ճարտարութեամբը և խորա-
մանկութեամբը, բայց թողլ է այսպիսեաց բնաւորութիւնը,
ամեն գժուարութիւնից փախչումեն և ամեն հետաքրքրութեան
առիթ ընկնում, չեն ընկճվում, չեն տակնուվրայվում մի որ
և իցէ կարգ ու կանոնի մէջ, այլ հակումեն դէպի ամեն տե-
սակ մանկական մոլութիւն։

Ահա հասարակ աշակերտական յատկութիւնները լինում են ծու-
լութիւն, անհոգութիւն և հակումն դէպի մի որ և իցէ անարգ մոլութիւն։ Ծուլութեան հետևանքն է բազմիցս
բացակայ գտնուիլը դասերից կամ ուշ վայ հասնիլը և ըստ
պատշաճին դաս չը պատրաստելը։ Անհոգութեան

նշանն է ընկերաց հետ խաղաղ և սիրով չը վարուիլը, իսկ ա-նարդ մոլութիւնն է, որ է ցոյց է տալիս անհնազանդութեան, ստախօսութեան, գողութեան, ծխելու և այլ այս տեսակ վա-տարարոյութեան նշաններ։ Լսելորդ չէ տակը, որ ինչպէս թմրածութիւնը, մոռացկոտութիւնը, վախկոտութիւնը և բթամտութիւնը չեն յանցանքներ, նոյնպէս կարելի չէ յան-ցանք համարել և չափազանց վատվատութիւնը և նորանից յա-ռաջացած անվնասակար վարմունքները, բայց յանցանք է դա-ստատան մէջ անուշադիր լինելը վարժապետին, և ընկերաց հետ խօսելը և էլն։ Սրանք են վերջապէս յանցանք հանդիսացող ա-շակերտական թերութիւնները, որոնց առաջքն առնելու հա-մար հարկաւոր է դասատու թեթև կամ ծանր ֆիզիքական կամ բարոյական պատիժներ գործ դնել, որոնք տեղի պիտի չունենան իր կարծիքով կրնա-ընդունած գործի մէջ։ Ընտիր են կրթութեան, բայց որովհետև ուղղակի կրթել, գարգացնել, մարզել, վարժել, ուսուցանել, սորվեցնել, ընտելացնել և այս տեսակ բառերը շատ անգամ իրարու շփոթում և միմեանց փոխանակ են գործ դնում, այս պատճառաւ ես կամենում եմ կրնա-ընդունած բառին մի նպատակայարմար նշանակութիւն տալ առ այժմ իմ միտքս պարզելու համար միայն։

Կրթել և գարգացնել մի և նոյն նշանակութիւնը ունին, որոնք չեն նշանակել ոչ ուսուցանել և ոչ մարզել, այլ թէ ուսուցանելուն և թէ մարզելուն տալ այնպիսի ձև, որ նորա լինին կրթողական, գարգացուցիչ։ Կրթել միայն բանականին կարելի է, իսկ անբաններին միայն մարզել և սորվեցնել առանց կրթութեան, պատճառ՝ կրթութիւնը հոգու և մարմնի հետ ու-նի գործ, իսկ մարզմունքը և վարժմունքը երբ ոգեկան կողմը չունին այդքի առջև, չեն կրթութիւն։ Կրթութեան մէջ ուս-

մանքը և մարդմունդն էլ հիան է խնացվում և դեռ մի քանի բան էլ աւելի, պատճառ՝ կրթուելի պահանջումն մարդու բնութիւնն ամբողջապես, այն է՝ նորա հոգեկան և մարմնական կողմերն իւ միասին։ Ոգեկանին վերաբերում է նորա խօսքը և գրածը, այսինքն նորա գաղտնի թիւնը և բնաւորութիւնը. իսկ մարմնականին նորա գլուխ և ձարպիկ թիւնը, որոնք մեծ ազդեցութիւն ունեն ոգեկան կողմի վերայ։ Ուստի միայն այն կրթութիւնը պէտք որ միջոցն է կրթուելիանն իւր նպատակին մօտենալու, բայց այդ այն ժամանակ միայն կլինի, երբ ուսման նիւթը և նորա աւանդելու եղանակը յարմարացրած է բուն այդ նպատակին, և այդ պատճառով էլ ամէնքն այս ինչ առարկան այս ինչ բովանդակութիւնամբ և ձեւով (եղանակով) ուսանելիքը կընդունակ նշանակութիւն ունի, իսկ մի ուրիշ կերպը՝ հակընդնակառ։

Պրծնել մի եղելոյ կընդունակ կրթութեան միջոցաւ որոշ մարդիկ նորան գործնի բնաւորութիւն տանելու և ինքնակրթութեան համար ժամենալու այն կատարելութեանը, որ վայել է իւր բնութեանը, որպէս բանականի։ Կրթող հանդիսանում է մի կրթեալ մարդ, որի գործիքն է ոչ միայնակ իւր աւանդելի առարկան, այլ և իւր ընդհ.ը այդ առարկայի նպատակայարմար աւանդելու մէջ, իւր իսկ բնաւորութիւնը, իւր ամէն մի խօսքն ու շարժուածքը, իւր վաստակած յարդն ու պատիւը ինչ դպրոցական և ինչ հասարակական կեանքի մէջ։ Որանից ակնյայտ երեւում է, որ կրթողի կողմից աւելի մեծ պահանջ կայ, քան թէ սոսկ մի որ և իցէ առարկայ ուսուցանողից։ Ահա այս կէտից եմ նայում հիս կրթութեան բուն նշանակութեան վերայ։ Ասցի որանից մարդուս բարոյապէս զարգացնելը հս չեմ յատկացնում մի որոշ առարկայի, այլ այդ յատկութիւնը

միապէս տալիս եմ բոլոր առարկաներին, պատճառ՝ նորա ա-
մենքը միապէս կրթողական պէտք է լինին։ Անգամ կրթո-
ղութեան գործը միայն կրօնին են յանձնում, որը իւր ո-
մանց ուսուցանողների չնորհիւ հակառակ հետևանքի է, հան-
ցընում, պատճառ՝ առած է. ,, մի ծաղկից օձը թիւն է շի-
նում, ճանճը մեղր ,, , բայց լուսաւորեալ աշխարհներում վա-
ղուց արդէն դուրսպատճառեցին անգամ կրթութեան են
յանձնարարած և չէ այլևս լոկ ձեռաց վարժմունքը։ Ի՛նչ
պատմական, ծուարանական, բնախօսական և այլ առարկաները
կրթողական և այլ բարոյական նշանակութիւն չունին. ուս-
խայց մէջ ինքնագործողական և այլ գովելի բնաւորութեան
հիմք դնելու յատկութիւն չեն ունի, եթէ միայն նոցա ուսա-
նող ուսուցչը առաւելապէս այդ ունին աչքի առջև և ո՛չ
հարցաքննութեան միջոցին միամիտ հանդիսատեսների աչքերը
շլացնելը երևոյթներին բուլացնել տալով իւրեանց չը հասկացած
բաներ։

Ասենի վերայ ասա այս կէտից նայիլով, դառնանք այժմ և
հարցնենք մեզ, թէ արդեօք մեր ուսումնարանի մէջ կատար-
վածմանն այս պայմանները և ոչ ինչ լաւ ազդեցութիւն չեն
անում արևելցոց բնաւորութեան վերայ, թէ չէ՞ն կատարվում
և երբէք այդպիսի մի ուղղութիւն տալու ուսումնարանին
փոքր չինք փորձած։ Հայտնի է, որ չինք ունեցած այդպիսի ու-
ղղութիւն, և որ չենք ունեցած, դուցէ ասէք, դորա պատճառն
այն չէ, որ մեր մէջ ոչով չկայ որ հասկանար այդ, այլ թէ և-
րաժներիս մէջ գտնուում է և համընդհանուկ է, որ ասել է թէ մենք մեր այժմեան դրութեամբը չը պիտի
կարողանանք մանկավարժութեան կանոնները լաւ հետև-
ողել լինել։ Եթէ այս պիտի լինի ձեր պատասխանը, ես կա-

սեմ որ յուսահատութեղւոյ տեղիք չկայ և մենք մեզ կըստո-
բացնենք հակուելով դէպի այն կողմը, որ կողմանէ մեզանից
մեծ աշխատութիւն չէ պահանջվում և չենք աշխատել երբէք
լինելու այնպէս, ինչպէս պահանջում է դաստիարակութեան
սրբազան պաշտօնը։

Ահա երկու ուղղութիւնից մէկը պիտի ընտրենք անշուշտ.
կամ պիտի աշխատենք կրթել առանց պատժելու. և կամ ա-
ռանց կրթելու պիտի պատժենք անկրթութեան նշան ցոյց
տուող աշակերտներին, միջին ճանապարհ չկայ։

Ես կարծում եմ, որ մեր Ազատամարտութիւնը բաղդատա-
պես չկայ և ոչ մի աշակերտ, որի համար կարող լինէինք ա-
սել, թէ նա բարոյապէս փչացուած է, անուղղելի է։ Պատճա մէջ
ով որ փոքր ինչ թոյլ է երևում բարոյապէս, որի մէջ դեռ
ևս չէ կազմակերպուել բնաւորութիւն ասած բանդ, այդպիսի-
ների վերաբերութեամբ մեզանից ամեն մէկը կասէ, որ եթէ նա
լինէր իւր զաւակը, իւր եղբայրը, կարող էր նորան ուղիղ ճա-
նապարհի վերայ կանգնեցնել, և այդ կանէր ի հարկէ ոչ եր-
բէք պատժի օգնութեամբ, որով ունքը շոկկրու տեղ աչքն էլ կը
կուրացնէր, այլ սիրով և մարդավարութեամբ։ Խարուց վե-
րայ միայն այս կերպով կարելի է դրական ներգործութիւն ա-
նել, սորա հակառակ միջոցով սրած ներգործութիւնը միշտ
բացասական կարող է լինել։ Ասոց կան թերութիւններ, ո-
րոնք յատուկ են գալիս այս կամ այն առարկայի մէջ թոյլ
գտնուելուց, որոնք մտքեկան յատկութիւն չեն, բոյց դարձեալ
պակասութիւն է։ Այդպիսի թերութեանց համար պատժելուց
առաջ եթէ նախապէս քննենք նոյն իսկ առարկան, թէ նա
ինչպէս է սկսել, ինչպէս է շարունակվել, ինչպիսի փոփո-
խութեանց է ենթարկուել և ապա ուրեմն ինչպիսի հետ

հոգիով աշակերտաց մարդի մէջ և ինչպիսի ապրելու ձեւ ունենալ նոցա բնաւորութեան վերայ, — այնու հետեւ մինչ անշուշտ կրգանք այն եղրակացութեան, որ եթէ այդպիսի հոգւոյ ձեւանց համար հարկաւոր է պատժել աշակերտներին, ապա ուրեմն հարկաւոր է պատժել և վարժապետներին, հարկաւոր է պատժել և պատուհասի ենթարկութեան ներին, պատճառ՝ վարժապետները և առաջնորդք ենթարկութիւք շատ անգամ ուսումի ձեւով են գտնվում իրանց գործի բարեխղճութեան ատեան կատարելու մէջ, քան եթէ նոյն կարեկցութեան արժանի անմեղ մանուկները, որոնք դեռ չը գիտեն ինչ կը նշանակէ պարտք, պարտաւորութիւն, բարեխղճութիւն։ Աշակերտական յանցանքը անդրադարձութիւն է վարժապետական յանցանաց, իսկ վարժապետական յանցանքը անդրադարձութիւն է ենթարկական յանցանաց։ Ենթարկութիւք ևրբ են արել մի խաւիս բնաւորութիւն վարժապետաց վերաբերութեամբ, նայելով նոցա վերայ որպէս պատասխանատուներ։ Վարժապետները ևրբ են արել մի խաւիս բնաւորութեամբ համաձայնութիւն աշակերտաց մէջ, բաւ նոցա ընդունակութեանն։ Վարժապետները ևրբ են պահպանել խաւիս հետեւողականութիւն իրենց աւանդած առարկաների և նոցա ուսուցանելու եղանակի մէջ։ Մի և նոյն առարկան այսօր Աբրահամն է պատասխիս, վաղը Մարկոսը, և մի և նոյն Մարկոսը մի և նոյն առարկայի շարունակութեան ժամանակ այսօր տարին է փչում, վաղը հովին, և այս բոլոր պոչաը յանցանքները ընկնում են անմիջապէս մանուկների վերայ։ Մէկ ապտակ է զարկում, միւսը քանոն, մի ուրիշը չոքեցնում, չորրորդն անհաց է թողնում, մի քանին էլ այնպիսի պատիժներ են տալիս, որ ոչ ոք մարդով անցած չը լինի մինչև այն օրը և գուարճանում են իրենց հրաշալի վիւտովը։

պարոններ, ներիցէք ինձ մի համառօտ խորհրդածութիւն ևս ձեր վերջ տալ իմ կարծիքին։

Մեծ խնդիրը ընտանեկան իշխանութիւն և կանանց իշխանութիւն է սիրուհի, ոչ մի բան մարդկային հնարամտից միջ այդ չրաշալի հերքաշնակութիւնը այնպէս համամասնելու պատրանք չունի, ինչքան մարդուս կրծքի հետ արուեստը։

Պէտք էր որ անական և ուսումնական ազդեցութիւնը միանայ տղայոց բարքին տարամասրելին կրթուղին, պէտք էր որ մի և նոյն դպրոցի բոլոր վարժապետները գաղափարակից լինելին և համերաշխ, պէտք էր որ Հոգարարձուք համախոհ գտնուէին վարժապետաց հետ նոցա արդարացի պահանջումներին միջ։ Ոչ այդ քանի որ դժգոհից և ոչ միկը չկայ, նա մանաւանդ քանի որ տան և ուսումնարանի միջ աջակցութիւն չկայ, կամ այն է որ դպրոցը պէտք է հետևի տան ձևին, ի գործ դնելով նորա բոլոր բարբարոսական և հնադարեան վարմունքները, և կամ կրճնապատակելու է իւր այժմ և երկսայրից պատասխանութիւնը ինքը ինքը վնաս կատարելու է, հետևելով բոլոր դաշակատ գաղափարակիցներ այն խօսքին, որ ասում են՝ — «Երեխան պէտք ատելէ ատմամ տան միջ, նա այնքան ատելի մեծ սիրոյ արժան կ'ունենայ։ Ուսումնարանում ... նա արդարև ուսումնարանը պատուրան չէ, չունի օրինքով որոշուած պատիժներ, և վարժապետները այդ օրինաց կուրօրէն գործադրողներ չեն։ Ուսումնարանը չէ և ոչ պարան օրինաք յանցաւոր համարուած երեխաներին։ Ուսումնարանը մի կրճատան է։ Այդ տեղ տալ են անմեղ մանուկներ, որ նորա դիտակցութիւն սատանան, Ադամայեն իւրեանց չարն ու բարին, մի խօսքով զարգանան բարոյապէս և մտաւորապէս։ Ա՛հա՛ վարժապետներիս վերայ պարտք կայ ոչ թէ պատիժներն հետ ընտելացնել նրանց, այլ

ամենայն բարոյական ձիգն իմափիլ նոյն իսկ ընտելացածներուն մէջ և մի առելութիւն ձգել պէսպէս այն անարդ վարմունքը, իսկ եթէ փոխանակ բարոյական ուժի, վարժապետներն ձեռքը կտանք պատժելու իրաւունքը, ես ամենայն հոգւով հաւատացած եմ, որ այնու ինամ ուսումնարանը կպատնայ պատժարան և վարժապետները կը լինին միմիայն ներկայ նոյն իսկ միթենի ապաստակը հրաշք է դորձում, ինչպէս ասում են շատերը և ես հաւատում եմ, բայց ես հաւատալու հետ համոզուած եմ որ այդ հրաշագործ ձեռքը մի սուրբ պատասխանի ձեռք լինելու է և ոչ մեզ պէս մեղաւորներու։ Աւասիկ ահա և առաջ այդ սուրբ հնարինակութիւնը հասնելու է ինքնակրթութեամբ և բարոյական ուժով և ոչ պատիժների օգնութեամբ, որը մի կոպանակ վարժապետաց կը պահպանէ իւրեանց տպաւորութեան և տպիտութեան մէջ և միւս կողմանէ աշակերտներից ամենայն կըսարկացնէ, կուրութեան չափ, ձնշելով նոցա բոլոր ինքնուրոյնաւթիւնը և անհատական անձնաւորութիւնը, և ամենայն կը հասցնէ ամենարոյականութեան բարձր աստիճանին, իսկ միայն շատ սակաւք վերջ կը մնան այդ երկու ամենամեծատակարծ ծայրայեղութիւնից։

Ահա և ահա իմ կարծիքս պատժի մասին, իսկ մնանաւորներուն վերայ ես նայում եմ որպէս բացառութեանց վերայ։ Ընդհակառակն նորա ներկայութիւնը սովորական երևոյթ չէ, այլ բացառութիւն միանգամայն, ինչպէս հրեշները չեն սովորական ծնունդներ։

ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԵՐ ՎԱՐԺԱՊԵՏԱՑ

1, Բոլոր վարժապետների մէջ պէտք է այնքան մեծ սէր և միութիւն լինի, որ այդ զգալի լինի աշակերտներին։ Երեք մէկը վշտացած է միուրիշից, պէտք է յայտնէ մանկավարժական ժողովին և պահանջէ նորա մտօգնութիւնը այդ մասին։

2, Ոչ մի վարժապետ մի ուրիշ վարժապետի չը պէտք է բամբասէ ժողովրդի մէջ, բայց ժողովի մէջ ամէն մէկը ազատ է նկատողութիւնքը միմիայն իւրաքանչիւրից վերայ անել առանց փաստեր յառաջ բերելով, առանց պատասխ պինդ բառեր գործ դնելու։

3, Վարժապետաց յարաբերութիւնը աշակերտաց հետ պիտի լինի եղբայրական սիրով, այդ սէրը զգալի պիտի լինի աշակերտներին։ Վարժապետը դասատուն մտնելիս և դասախօսութեան ժամանակ հոգու և դէմքի պուարձութիւն պիտի ներգնէ, երբէք չը պէտք է կնճռած և խոժոր դէմքով նայէ, չը պէտք է արհամարհական և սառուցնող նայուածք ձգէ աշակերտաց վերայ։

4, Վարժապետը պէտք է նկատէ միշտ թէ որոնք են աշակերտներից իւր հետ բաւականաչափ ընտանեցած և որոնք են որ զերծնք իւրմէ աշակերտ են համարում, և աշխատելու է որ այդ պակասները էլ ընտանեցնէ։ Ինչպէս ճարտար հիւրընկալը գիտէ իւր բոլոր հիւրերի սիրտը միապէս շահել, առանց մէկին միւսին անուշադիր թողնելու, նոյնպէս պէտք է լինի և վարժապետը իւր աշակերտաց վերաբերութեամբ, ամենքին հաւասար բաժին հանելով իւր քաղցր ակնարկից և ոգևորող յորդորներից, և ոչ թէ մի քանիսի վերայ շուռ իւր ակնարկը և միւսների դէմքի վերայ երբէք չկենդրոնացնէ իւր ուշադրութիւնը։

5, Վարժապետը դասախօսելու ժամանակ պէտք է ձայնի ներդաշնութիւնը պահպանէ, չը պէտք, որ դասախօսութիւնը ընդհատ, ու առուս, հանդարտ կացիք եւ ամենապարի բառերով, կամ քանոնով չխկչխկացնէ սեղանը, այլ կշռադատական, որ դասախօսութիւնը եւ մի եւ նոյն ժամանակ իր ակնարկութիւնը կը կենդրոնացնէ այն աշակերտի վերայ, որի ուշադրութիւնը ուրիշ բանի վերայ է ընկել։ Վնաս չունի, եթէ նոյն աշակերտը չը նկատէ, էլ այդ, պատճառ՝ բաւական է, որ մնացեալը նկատեն։ Դասախօսելու ժամանակ չը պէտք է ծիծաղացնելու ձեւեր անէ, ձեռք ու ոտքով, ձայնով կամ աչք ու ունքով, եթէ իսկապէս մտադիր էլ լինի ծիծաղացնել նորան։ Վարժապետը դասատան մէջ ուշ մի յանդիմանական խօսք չը պէտք է ասէ որ եւ իցէ աշակերտին, այլ միայն ուշի ուշով կնկատէ, թէ ով ինչպէս է վարում ինքը զինքը եւ իւր պատասխանութիւնը կը յայտնէ մանկավարժական ժողովին։ Վարժապետները երբեմնապէս աշակերտաց հետ կռիւն մտնեն, խօսել հասարակ բաների վերայ։ Երբեմնապէս կիրակի կամ ուրիշ օրերը կարող են աշակերտներից քանի մի հոգի միասին մի որ եւ իցէ վարժապետի մօտ դնալ այցելութեան լուրը կարդալու, կամ մի բան հարցնելու, խօսելու։ Այդ տեսակ ընտանեկան յարաբերութեանց ժամանակը կարելի է երկել, ծիծաղացնել, զուարճացնել, և այդ տեսակ յարաբերութիւնը ոչ միայն չեն պակասացնել վարժապետի հիղճնակութիւնը, այլ աւելի սիրելի կը կացուցանեն և կը դարձեն միանգամայն նորա հետ տատամսութիւնը։ Աշակերտի հետ անդրդութեան ժամանակ կարողն նորան այցելութեան երթալ, միխիթարել, սփոփել, բայց ի տարի է ծախքի մէջ չը ձգելով նորա ծնողացը։ Յետամնաց և թմրած աշակերտների վերայ

մանաւանդ առանձին ուշադրութիւն կը դարձնեն պարզել ընտանեկան յարաբերութեան մէջ ծագած խօսքով ասել, վարժապետաց յարաբերութիւնը աշակերտաց հետ այնպէս սիրով պիտի լինի, որ աշակերտը ուր և իցէ վարժապետին անծանելիս այնպէս ուրախանայ, ինչպէս մի մանուկ իւր ծնողին անծանելիս ուրախանում է, և ոչ մի վարժապետի շուռքը անծանելուն պէս փախչի և ծակամուտ լինի։ Երրորդ վարժապետին շրջապատումն աշակերտները ինչպէս հարուստ որդիք իւրեանց հարուստ ծնողին, այլ արդէն ապացոյց է նոցա անկեղծ սիրոյն և հաւատարմութեանը։

6։ Այն վարժապետները, որոնցից յոյս չկայ մի այս գիսի յարաբերութեան, նոքա կարող չեն կրթող լինել։ Այսպիսիք կարող են բարձր դասատանց մէջ մի որ և իցէ առարկայ ուսուցանել, բայց չէ կարելի յանձնել նոցա նախակրթարանը, ուր պիտի հիմնարկուի երիտասարդ բնութեան։ Նախակրթարանների մէջ միայն այն վարժապետները պէտք ունենան դաս, որոնք աւելի հեղինակութիւն և յարգ ու պատիւ ունին թէ գպրոցական և թէ հասարակական կեանքի մէջ։ Այսպէս ասելով ես ոչ միայն ընդդէմ չեմ, որ նոքա բարձր դասատանց մէջ էլ դաս ունենան, այլ այդ անհրաժեշտ եմ համարում, պատճառ՝ այդ հանգամանքն ևս քիչ ազդեցութիւն չունի փոքրերի վերայ։

Ըը նայելով այս բոլոր ասածներիս, ես ինքս էլ համոզուած եմ, որ սրբան աշխատանք գպրոցը նպատակի դրութիւն փոխարկել, գործել ասածնան կարող է մեզ գործել նորա մէջ մեկին կամ միւսին պատուհասանազանդ անելու։ Աստուած հրեղէն ողիք ուղարկեց բոլորովին անրիծ և անարատ, այլ սակայն նոցա մի մասը մեղաւոր գտնուեցաւ։ Այդ այնու ամե-

նայնիսկ ես կամենամ պարձենալ, որ աշակերտասէր մեծաց համար պէտք վարժապետները հետևելով Արդ ոյն Ա՛րիածնին՝ յանձն առնեն չարչարուիլ և իրենց արիւնով սրբել նզդա մեղքը։ Ա՛ռանց հոգևկան առնչութեան վարժապետաց կողմից, չէ կարող աւտու ճնարանը կրճատուած պատնեշ լինել արդարև մեծ առնչութիւն է վարժապետի հետևոր, երբ նկատում ես, որ այս ինչ աշակերտը ուրժանի էր մի փոքր աւելի ապտակի, բայց ամօթով մի առնձնացրել իւր կիրքը, աշխատում ես ցուցնել իւր գէմքի վերայ որ և է բարկացողութեան նշան և մի և նոյն ժամանակ աշխատում ես ամենայն սիրով և բարեխառնութեամբ մեղքը ուսանելու պիղ ձանապարհի վերայ դնել։ Այս էլ պիտի անել որ պատիժի դժուարութիւնը երկարատև չեն լինել. հետզհետէ կարգապահութեան հետ կընտելանան աշակերտները և դորանով կը թեթևացնեն վարժապետի գործը, որի դժուարութիւնը կլինի միայն խոտոր հետևողականութիւն պահպանել իւր մի անգամ բռնած ընթացքի մէջ։ Այլ և՝ այդ գործը այնքան կը թեթևանայ, որքան բոլոր վարժապետաց կողմից կը լինի մի և նոյն կարգի պահպանութիւնը։

Երբ և իրաւանչիւր պատուոյն մի վարժապետի միայն յանձնուած լինէր, այն ժամանակ մեծ դժուարութիւն չէր լինել բարոյական տպաւորութիւն գործելը, քան երբոր զանազան բնաւորութեան և հակումների մարդիկ են մեր գործում մի և նոյն պատասխանը, բայց մենք ներկայ ժամանակում չենք կարող իրաւանչիւր պատուոյն մի վարժապետի յանձնել, քանի որ չունինք պէս և մանաւորապէս այդ պաշտօնի համար պատրաստուած անձինք, որք բոլոր աւանդութեան առարկայքը միապէս լաւ գիտենան։ Այսպիսի դրութեան մէջ աւելի մեծ կարևորութիւն կայ ուրեմն, որ վարժապետաց

վարժուհիքը քան կարելւոյն միանման լինէին։ Որքան որ մի աշակերտ իւր անուղղայ վարուքը կարող էր ապականել իւր ընկերակիցներին, նոյնպէս և մի վարժապետ իւր անապատական և պատիւրակի անվայել ձևերովը ու խօսքերովը կարող է մի ամբողջ համբւ բարոյական ձիրն ու ջանքն ի դևրև հանել։ Ուստի ևս մի պատիժ միայն կարող եմ նշանակել, ինէ վարժապետից և ինէ աշակերտաց համար։ Ո՛չն վարժապետը, որը աշակերտին ուղիղու. շնորհք չէ ցոյց տալիս, նա պիտի արտաքսուի որպէս անընդունակ, և այն աշակերտը, որը ոչ մի բարոյական հնարով չէ ուղղուիլ, նորան առանց որ և իցէ ուրիշ պատիժ տալու պէտք է արտաքսել։

Գ. Ս.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԸՕԳՈՒՅԻՆ ՀԻՆ ՆԻ ՆՈՐ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Հ–ԹՀ–Ի–ՏՏ. ՀԵՆ ԴՊՐՈՑ № 1. էջ 27–36)

2

Նախընթաց յօդուածի մէջ մենք ցոյց տուինք Հայկական ազգային դպրոցների սկզբնաւորութիւնը, նոցա ուղղութիւնը և գործունէութիւնը, և այն նիւթաւոր և բարոյական հոգաբարձութիւնը, որը ունէին նոցա վերայ տէրութիւնը և հոգևոր իշխանութիւնը։ Ասացինք ևս մի գլխաւոր փաստը, որը ակնյայտնի վկայեցնում էր, Թէ այդ բազաւորական կառավարութիւնն և հոգևոր իշխանութիւնը սկզբում ջանքը և հոգածութիւնը ազգային լուսաւորութեան մասին, վիճակներում հիմնադրուած դպրոցն և Հայկական լեզուի գրերու գանելուն։ Այս միջոցներին քրիստոնէութիւնը արդէն այնպէս տարածուել էր բոլոր Հայաստանեայց մէջ և հաստատուել էր, որ աւելի չէր կարելի թողնել իւր գրութեան մէջ եկեղեցական ժամասացութիւնը։ Այդ և մանաւանդ սորբի լեզուով կատարած ժամասացութիւնը անհասկանալի էր ժողովրդի համար։ Հարկաւոր էր ունենալ թարգմանողներ, որը պիտի թարգմանէին ժողովրդի մայրենի և հասկանալի լեզուով եթէ ոչ ամբողջ ժամասացութիւնը, գոնէ աւետարանը, հին կաթուղիկոսների ընթերցուածները և մի քանի գլխաւոր աղօթքները։ Այս հանգամանքը ոչ միայն ծանրացնում էր և ուշացնում ժամասացութիւնը, այլև նաև ազացնում էր և բարդացնում քրիստոնէութիւնը,

տանէական ջերմեռանդութիւնը և Աստուածպաշտութեան սէրը ժողովրդի մէջ, այլ շատ անդամ բոլորովին անհնարին էր լինում այսպիսի թարգմանութիւնը, որովհետև ամենայն տեղ չկային թարգմանողներ։ Եր պատմագիրները վկայում են թէ երանելի Մեսրոպը իր առաքելական քարոզութիւնների ժամանակ հանդիպում էր շատ դժուարութիւններին—մի և նոյն ժամանակ նա և՛ կարդում էր եկեղեցու մէջ սուրբ գիրքը, և՛ թարգմանում էր կարդացածը ժողովրդին նորա մայրենի լեզուով, և հէնէ ուրիշն էր կարդում այն տեղ, ուր չկար սուրբ Մեսրոպը, լսողները—այսինքն՝ ժողովուրդը ոչինչ չէին հասկանում թարգմանող չլինելու պատճառով (13)։

Այսպիսի դրութիւնը յառաջ բերում էր հարկաւորութիւն որ ժամասացութիւնը կատարուէր ժողովրդի համար հասկանալի լեզուով, այսինքն հայկերէն լեզուով, իսկ սորա համար հարկաւոր էր ունենալ հայերէն թարգմանութիւններ Աստուածաշնչի և այլ եկեղեցական գրքերի, որի համար հարկաւոր էր ունենալ սեփհական, այսինքն մայրենի լեզուի գրեր։ Երանելի Մեսրոպը—Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ այս քրոնաջան և անխոնջ մշակը—անմահացրեց իւր անուան յիշատակը պարգևելով իւր հայրենիքին ազգային լեզուի գրեր 406 թուին (14), Հազմատեսակ աշխատութիւններից և երկարատև ճանապարհ-

(13) Մովսես Խոր. եր. 238, Կորիւն, Ղազար Փարպեցի և այլք.

(14) Սուրբ Մեսրոպը ծնուեցաւ Տարօն գաւառի Հացեկաց գիւղում 361 թուին և վախճանուեցաւ 441 թուին։ Նաւարտելով իւր ուսմունքը՝ նա քարոզեցար դառաւ Մծբն Ներսես կաթողիկոսի մօտ. նորա մահից յետոյ Մեսրոպը Եռաւան հազարապետի յորդորանքով եղաւ պալատական քարոզեցար և թարգման Ներշակ Գ. Թագաւորի մօտ, որովհետև քաջ գիտէր

հորդութիւններից յետոյ, վերջապէս, Աստուածային օգնականութեամբ և շնորհիւ սուրբ Մեսրոպը կազմից հայկական լեզուի գրերը Միջագետում և ապա շատպէց դէպի իւր հայրենիքը։ Վռամշապուհ թագաւորը և սուրբ Սահակ Պարթևը ընդառաջ գնացին նորան մեծ հանդէսով և ընդունեցին նորան մեծամեծ պատուով։

Կարձրագոյն հովանաւորութեամբ և օգնականութեամբ Վռամշապուհ թագաւորի և Սահակ կաթողիկոսի, սուրբ Մեսրոպը իսկոյն սկսեց հաստատել շատ տեղերում դպրոցներ ազգին նոր հայկական գրագիտութիւնը տարածելու համար։ Մովսէս Խորենացին պատմում, թէ՝ «վերադարձաւ Մեսրոպը և. բերեց իւր հետ մեր լեզուի գրերը, և հրամանով Վռամշապուհ թագաւորի և Մեծին Սահակայ հաստատեց բոլոր գաւառներում դպրոցներ» 15)։ Մի և նոյնը պատմում և նորա կենսագրութիւնը յօրինող Կորիւնը 16)։ Սուրբ Մեսրոպը այնպէս շատպուում տարածել իւր գիւտը, որ դեռ Միջագետի

յոյն, ասորի և պարսիկ լեզուները. Ցետոյ Խոսրով Գ. թագաւորի ժամանակ Մեսրոպը թողից պալատական պաշտօնը և եղաւ վարդապետ. վանքում նա առանձին աշխատութեամբ ուսանում Սուրբ Գիրքը և սուրբ հարց գրութիւնները, և ապա սկսեց առաքելական պաշտօն կատարել քարոզելով քրիստոնէութիւնը ոչ միայն Հայաստանի շատ գաւառներում, այլ և Վրաց և Աղուանից երկրում։ Մեսրոպը, որպես և նորա պաշտպան Սահակը Հայաստանեայց Եկեղեցին դասել է ի շարս սրբոց. Մեսրոպի կենսագրութիւնը տես — Կորիւն, Մովսէս Խորենացի, Ղազար Փարպեցի, Ցովհաննէս Սարդոկոս, և այլն, և այլն.

(15) Մովս. Խոր. եր. 217.

(16) Կորիւն, եր. 13.

Առաջին քաղաքում նա բացեց առաջին դպրոցը նորագիւտ հայկական գրերը սովորացնելու համար 17)։

Կուն Հայաստանի մէջ առաջին դպրոցը հաստատուեցաւ Աղաթանգեղոսի մայրաքաղաքում, ինչպէսև այս բանին մասին չկան ուղղակի ցուցմունքներ ոչ Մովսէս Խորենացու, ոչ Ղազարիայի և ոչ միւս պատմագիրների գրութեանց մէջ, բայց այնուամենայնիւ այս հարցը թէ կարող է կասկածելի լինել, որովհետև այս քաղաքի մէջ բնակւում էին Աղաթանգեղոսը և Սահակը, որոց մեծ և շատ մեծ ուրախութիւն Մեսրոպը նոր նշաձեռագրերով։ Ուրեմն, Մովսէս Խորենացու վկայութեամբ, Աղաթանգեղոսը և Սահակը հրամայեցին կամ յանձնեցին մեծ Մեսրոպին հաստատել ուսումնարաններ ըստ գաւառներուց, որպէս թ չարիկ չէին կարող ուսանող ուսումնարանի բողնել բազմաթիւ մայրաքաղաքը Աղաթանգեղոսի համար կարևիկ նպատակ էր որ Աղաթանգեղոսում հաստատուեցան մի անդամից քանի մի դպրոցներ, որովհետև այստեղ աւելի շուտով կարելի էր ունենալ հարկաւոր վերահսկողութիւնը, քան թէ հեռաւոր և մինչև անգամ մօտաւոր գաւառներում։

Ուրեմն հետև ուրեմն Մեսրոպը պէտք էր ըղձալ իւր հայրենիքի բոլոր գաւառներում և ամենայն տեղ հաստատուելի դպրոցներ նոր գրագիտութիւնը տարածելու համար։ Այսպէս զբօսրինակ նա հաստատեց դպրոցներ Աշտիշատ, Դերջան և Հեղեցաց գաւառներում։ Մովսէս Խորենացին ասում՝ «վիրակացուներ նշանակելով իւր աշխէդնէն ըստ Աղունդը և Հնդովքը Աշտիշատ, Դերջանում Գինին եպիսկոպոսը, Հեղեցաց-

(17) Տես էր 10

Պանաքը, ինքն (Մեսրոպ) գալիս է Աղթամար (գաւառ)», 18)։ Կենսագրող Կորիւնի և Սահիթանոց Սիւնեաց եպիսկոպոսի (Օրբելեան) խօսքերից երևում է, որ սուրբ Մեսրոպը հաստատեց դպրոցներ և Սիւնեաց գաւառում 19)։ Այս երեք աստիճաններ հաստատեց նաև Գողթն, Խաղատական, Գարդման, Տաշչէր գաւառներում, որովհետև, Մովսէս Խորենացու վկայութեամբ 20), սուրբ Մեսրոպը արդէն հայկական նշանագրերը գտնելուց յետոյ քարոզում էր այս գաւառներում քրիստոնէութիւնը և ջնջեց մինչև այն ժամանակ մնացած հեթանոսութեան նշանները և նոր ծագած աղանդները։ Աղթամարում քրիստոնէութիւնը, Ս. Մեսրոպը չէր կարող օգուտ չքաղել յարմար հանգամանքից՝ բացատրելով դպրոցներ տեղական բնակիչներից հոգևորականներ պատրաստելու համար 21)։

Հաստատելով այսպէս քաղաքներ և գիւղաքաղաքներ պարսկական մասում, սուրբ Մեսրոպը սկսեց մտածել նոյնպիսի դպրոցներ հաստատելու մասին նաև Հայաստանի յունական մասում (22)։ Այս գնաց այնտեղ, բայց հակառակութ-

(18) Մով. Խոր. եր 257—8

(19) Կորիւն. եր 14 և Սահակ եպիսկոպոս Սիւնեաց. եր 38։

(20) Մով. Խոր. եր 258

(21) Սուրբ Մեսրոպը գպրոցներ հաստատեց ոչ միայն Հայաստանում, այլև Վրաստանում և Աղուանից երկրում, և այս բանի մասին վկայում են Կորիւնը — եր 15 և Մով. Խորենացին — եր. 248։

(22) Ճանաչ Աղթամար կոչեր ժամանակ, որ Հայր էր Փորը Թեղոտի, կառուցեցաւ Հայաստանի քաղաքական բաժանումից Պարսից և Ճանաչ Ջ. Հայոց երկրի արևելեան մասն անցաւ Պարսից Ձեռքը, իսկ արևմտեա-

թիւն և արգելք տեսաւ. Յունաց կառավարիչների կողմից Ս. Եսրովպը որոշից գնալ Կոստանդնուպոլիս և այնտեղ խնդրել Թողատրութիւն։ Ընձեռմբ անձին ներկայանալով փոքր ինչ դոս կոյսեր, նա բացատրեց պարոցների հաստատելու նպատակը, հետացրեց ամենայն տեսակ քաղաքական կասկածանքները և ոչ միայն ստացաւ Թողատրութիւն կայսերական հրովարտակով, այլ և Թէոդոսը հրամայեց Ս. Եսրովպի կարգադրութեամբ հաստատած հայկական դպրոցների ծախքը հոգալ կայսերական գանձարանից։ Այդց երկրի Յունական մասնի կառավարիչ Ընատոլիոսը, տեսնելով կայսերական հրովարտակը, սկսեց ցոյց տալ Ս. Եսրովպին յիակատար օգնականութիւն (23)։ Այս դպրոցներում հայկական գրագիտութեան վարժապետներ նշանակեց Ս. Եսրովպը երեք այն իր աշակերտներից, զորս տարել էր իր հետ և գնալով Կ. Պօլիս թողել էր Ս. Ներսիսեան քաղաքում (բարձր Ս.ք) նոյն տեղի Եկակ Եպիսկոպոսի խնամակալութեան տակ (24)։

Խոլոր նորահաստատ դպրոցներում Ս. Եսրովպը աշխատում էր ժողովել ընդունակ և ուշիմ մանուկներ. Թովհաս Եւորատսի՝ «Ս. Եսրովպը բերելով իւր հետ մեր լեզուի նշանագրերը՝ և Մեսրոպի ու Ս. Ծծին Սահակայ հրամանով՝

նը — Յունաց ձեռքը։ Թայց սորանով չվիրջացաւ Հայաստանի քաղաքական լինելութիւնը, որովհետև իշխանութիւն մասնում կար Հայոց Թագաւոր — Պարսկական մասնում Խոսրով Դ., Յունականում — Արշակ Դ, երկուքն էլ Արշակունիք (տես Մով. Խորեն. երես 231—232)։

(23) Կորիւն. եր 16—17, Մով. Խոր. եր 252—255. Կիրակոս Գանձակեցի Գանձ, եր. 18—19։

(24) Մով. Խոր եր 253։

ժողովելով ընթրեալ, ուշել, խաչառաւ, փափկայայն և եղկաթոգն մանուկներ, պարոցներ հասատատից բոլոր դասատներուն,,(25)։ Ահա նոր ուսումնարանները, հաստատուածները Ս. Սնտուկի ջանքով, թէպետև վարիչներին բաւականին մեծ խնամք և հովանաւորութիւն քաղաքական իշխանութեան կողմից, մանաւանդ նիւթական ապահովութեան մասին և թէպետ ունէին ընդարձակ շրջան ուսման բազմատեսակ առարկաներով ազգի ընդհանուր լուսաւորութեան նպատակով, բայց և այնպէս նոքա հնատամուտ էին լինում նաև մի գլխաւոր նպատակին — պատրաստել հայոց հոգևորականներ եկեղեցական ժամասացութիւնը արդին ժողովրդի ազգային լեզուով կատարելու համար։ Այդ այս նպատակին հասնելու համար բաւական չէր ուսանիլ դպրոցներ, այլ հարկաւոր էր ուսանիլ և թարգմանութիւններ Աստր Պարոց և աւրիշ եկեղեցական գրքերի, ուսան Ս. Սահակը և Ս. Սնտրոպը, իւրեանց աշակիր ունէրից մի քանիսի օգնականութեամբ, իսկոյն սկսեցին թարգմանել հայերէն լեզուով Աստուածաշունչը և միւս հարկաւոր գրքերը։

Նոր ուսումնարաններում, ինչպէս և հներում, բացի հայերէն լեզուից ուսուցանվում էին մի քանի առարկաներ, որոց մէջ գլխաւոր տեղը բռնում էին եկեղեցական գիտութիւնները. Այնպէս շարունակվում էին Հունաց և Ասորոց լեզուների դասատվութիւնը։ Ուսուցիչները երբեմն թէ գլխաւորապէս հոգևորականներ էին, բայ մեծի մասին Ս. Սահակի և Ս. Սնտրոպի պատրաստած աշակերտներից։ Պարոցները առաջուան պէս մնում էին հոգևոր իշխանութեան կառավարութեան տակ և Ս.

(25) Մով. Խոր. եր. 247

Ա՛հարոպը, քանի որ կինդանի էր, կատարում այսպէս ասել՝ ընդհանուր տէրութեան տեսչի և հոգատարձուի պաշտօնը։ Պատրոնները առաջուան պէս բոց էին ժողովրդի ամենայն տեսակ դատակարդերի մանուկների համար, բայց այնու ամենայնիւ կրում էին ծխական դպրոցների և հոգևոր ուսումնարանների կերպարանքը։ Իսկ ինչ վերաբերում է մանկավարժական միջոցներին, դատաստութեան եղանակին, ատարկաների բաժանման և դատակարդութեան, դասերի ժամանակին, ևլն, որը գործածվում էին Գոյկական դպրոցներում Ա. Աստհակի և Ա. Ա՛հարոպի օրով և նոցանից յետոյ, տարտղնեստարար չկան մեր պատմադրութեանդ մէջ այս հետաքրքրդրական բաների մասին ոչ մի տեղեկութիւններ։ Այդ կարելի է ենթադրել որ այն դարերում մանկավարժական միջոցները բաւական կաշտ ու կուպիտ էին, իսկ դատաստութեան եղանակը—դժոխար և ծանր։

— Աստհակ կաթողիկոսը և Ա՛հարոպ վարդապետը, այս մեծ մշակները իւրեանց ազգի լուսաւորութեան պարտիզում, չըբաւականացան միայն ազգային դպրոցներ հաստատելով, այլ ականին հոգալ աւելի մեծ բաների վերայ։ Նոքա ցանկացան հաստատել և բարձրագոյն ուսումնարաններ, բայց որքա հեռու հարկաւոր էր ունենալ գիտնական ուսուցիչներ։ Այս պատճառով նորա ուղարկեցին վարդանն չափ ընդունակ երիտասարդներ իւրեանց աշակերտներից Ս՛դեփոս, Խրիմեանն (Ղ. Պօլիս). Ա՛բիկնիք և Ա՛ղեքսանդրիա, բարձրագոյն գիտութիւններ և մանաւանդ աստուածաբանական գիտութիւններ ուսանելու համար, որպէս զի այս կերպով կարողանան յետոյ տարածել իւրեանց հայրենիքում նոյն ժամանակի բարձրասթիձան լուսաւորութիւնը։ Մեծ նպատակ կատարեցան բա-

ականին յայտնակ կերպով, այդ աշակերտներից շատերը հանա դիտացան իրենց երևելի գիտնական և հանճարեղ մատենի, զոր օրինակ՝ Եպիշէ, Ղազար Փարպեցի, Կորիւն, Մամբրէ, Վահան Տէր անյայտեմ (փիլիսոփայ), Եզնիկ և Մեծն Մովսէս Խորենացի։ Հայր Հայոց պատմութեան Ղևոնդ Երէցապետով իրենց հայրենիքը՝ այս երիտասարդ գիտնականները, վարդապետական դասազանը ձեռքին 26), սկսին տարածել իրենց հետ բերած գիտութիւնները Հայաստանի մէջ։ Այդ ոչ միայն ուսուցչութիւն էին անուամբ դպրոցներում, այլ և գործ մատնաւոր կերպով, բոլոր և պարապում մէին մատենագրութեամբ։ Այդ օգնում էին սուրբ Սահակին և սուրբ Մեսրոպին Հայատառաձայնը հարմարմանելու ժամանակ, ինչպէս թարգմանելու նրանց յունարէնից և ասորերէնից ընտիր շարադրութիւններ և մանաւանդ երևելի աստուածաբանական հեղինակութիւններ, յորինելին փիլիսոփայական և գիտնական շարադրութիւններ, աստուածաբանական մեկնութիւններ, պատմագրու-

(26) Սակայն յայտնի է որ սուրբ Սահակի և սուրբ Մեսրոպի հայտարած բոլոր աշակերտները, վիրադառնալով իրենց հայրենիքը, եղան հոգևորականներ նոցանից ոմանք հասան եպիսկոպոսական աստիճանին, ինչպես գործերնակ նշանչեն. Մովսէս Խորենացին և ուրիշ, և եղան գաւառական եպիսկոպոսներ կամ առաջնորդներ։ Իսկ միւս նոցանից՝ Ծովինար Մեսրոպի մահից յետոյ, որը վեց ամիս կաթողիկոսական պաշտօն վարեց սուրբ Սահակի մահից յետոյ, քահանայական աստիճանով արժանացաւ կաթողիկոսական գահին, ու մէկ ուրիշն այս աշակերտներից շատերը ստացան հոգևորական կոչում. հաստատվում Մովս Խոր խօսքերով թէ՝ յետոյ (այսինքն Սահակի մահից յետոյ) ՃՀՁՆ Սահակի աշակերտներ իրբև կնճռոտեալ ցուրտ գաւառներում, ընկղմեալ վանօք և խոչընդոտեալ նոցա քաչնէ—փքութեամբ։ (Մովս. Խոր. եր 270)։

բիւններ, եկեղեցական ազօթքներ եւ շարականներ, եւ այնպիսի վաեմ ու հոյակապ ոճով, որ ոչ միայն առեղծեցին ազգային մատենագրութիւն, այլ եւ նուիրեցին այդ նորաթոռջոջ մատենագրութեան առնի ջուր — հինգերորդ դար։

3.

— Ընդելով բոլոր վերոյիշեալ բարենպաստ եւ յաջողակ պայմանները վերայ, որք են — տէրութեան օդնականութիւն, հոգեւոր իշխանութեան ջանք եւ գործունէութիւն, գիտնական ուսուցիչների ներկայութիւն, — այնու ամենայնիւ հայկական դպրոցները չեին կարող անմիջապէս, ընդհանուր եւ կանոնաւոր կարգացումն շատ պատճառներով։ Յիշենք այս առաջին պատճառներից գլխաւորագոյնները։

1) Թէպէտ Տրդատ թագաւորը, ըստ վկայութեան Ագաթանգեղոսի, ինչպէս յիշեցինք իւր տեղում, պատուիրեց արքունի գանձարանից հոգալ ապագային դպրոցների ծախքը, բայց Մովս. Խորենացու և Կորիւնի խօսքերը Վաստակոտի հրամանով և օգնութեամբ կարելի է մասամբ իւիք հասկանալ և նրա թագաւոր ժառանգակալների մարդով, բայց և այնպէս պատմագրութեանց մէջ չկան տեղեկութիւններ որ տէրութիւնը ամենայն տարի տար հարկաւոր եղած գումար թագաւորութեան մէջ գտնուած բոլոր դպրոցների պահպանութեան համար, կամ ապահովացնէր նոցա նրա թաւոր լինելութիւնը յատկացնելով մշտական և որոշ տարեկան գումարներ։ Պատճառ չկայ որ այսպիսի կարգադրութիւն արած պիտի լինի տէրութիւնը դպրոցների հաստատութեան սկզբներում, մանաւանդ Վաղարշապատ մայրաքաղաքի դպրոց-

Ներքի հանար. բայց այդպիսի կարգադրութիւնը հազիւ թէ յաջողութիւն ունենար լինելու Ազգասիրով ազգային պարագլուխներից ոչ միայն գիտնական պաշտօնակատարներ, ոչ քաղաքական գործակատարներ, Այլոց ակրութիւնը մինչև թափանցելն անկման և խափանման օրը շատ սակաւ հոգում էր ազգային դպրոցների հաստատութեան և յառաջադիմութեան վերաբերեալ։ Ընդհակառակն, այդ դպրոցները բոլոր ընդհանուր ազգութիւնից ունենալով և առանձին նպատակ—այն է հոգևոր բանականներ պատրաստել, լիակատարապես յանձնուած էին հոգևոր իշխանութեան ընչպէս նրա բարոյական ապահովութեան կողմից, նոյնպէս և քարոզական և ուսումնական կատարելութեան կողմից։ Այսպէս ուրեմն հայկական դպրոցները միշտ հաստատուեցին և պահպանուեցին հոգևորականների ջանքով և հոգածութեամբ և բարեպաշտ ուղղասէր մարդոց յաճախակամ նուէրներով։ Նոքա այսպիսի իսկ կատարելութեան պատճառով հայկական դպրոցները գտանելու էին ընդ միմեանս եկեղեցիները, վանքերը և ուխտատեղիները մեռ։ Ու և նոյն պատճառով այդ դպրոցները երբէք չէին վայելում և չէին կարող վայելել նրբիբաւոր կողմից արժանապէս ապահովացրած պրութիւն, իսկ առանց սորա դպրոցները չէին կարող ունենալ լիակատար և ընդարձակ յառաջադիմութիւն, մինչև անգամ յարատևութիւն։ Նրբիբաւոր պակասութիւնը առաւելանում էր նորանով, որ առհասարակ սովորական էր ձրի ուսուցանել աշակերտներին, որովհետև մեզ էր համարվում մատուռ—հոգևոր սնունդը վաճառել վարձով. միայն ծնողների յօժար կամքին էր թողած տալ որպիսի և իցէ նուէրներ, ըստ միմեանց մասին ցոյսան, իւղ, պանիր, բուրդ և այլն։ Ուսման անվարձ լինելու գաղափարը մնացել էր մեր ազգի մէջ

մինչև 12 դարը և այդ ժամանակ ստույգ օրինքի կամ հին դեկտական կանոնի գործ ունի։ Մխիթար Գոշի 26) Դատաստանագրքի մէջ մենք տեսնում ենք տուգանքին յօդուածը (կանոն), որը արգիլում է վարձ ստանալ մանուկներին ուսման համար։ Դատաստանագրքի առաջին մասնի 112-րդ յօդուածը ասում է. «Պանդոկային հրամանով ոչ է պարտ մանուկներըն ուսուցանել վարձով. նիհ որբեան հարկաւոր է առնել նոցա վերայ բոլոր խնամքը, իսկ նիհ որբ չեն՝ միայն կերակուրը և շորերը տիրոջ հոգան նոցա ծնողներըն։ Եւ նիհ կարօտութիւն ոչնչանայ (ծնողներըն) և իւրեանց յօժարութեամբ ընծայ կտան ուսուցանողներին, արժանի հոգևոր ներժանողներին մարմնաւորըն հնձել, իսկ նիհ ապրատ կրնին — չպահանջել։ Ապայց նիհ մկրը (ուսուցանողներից) կշտիկառակ և կրնաւորութ — իրաւացի է, որ հատուցանուի նորան միայն այն, ինչ որ ծախք առնեցել է մանկան (աշակերտի) վերայ, այլ ոչ նիհ (վարձ) հոգևոր շնորհքի փոխարէնն։ Դատաւորներին արժանի է հոգևորապէս՝ հետևել այս կանոնին,, 27)։

Հոգեկան դպրոցների նիւթական ապահովութեան անգոհացուցիչ դրութիւնը հետևեալ դարերում առաւել ևս վատացաւ, ինչպէս կտեսնենք յետոյ։

(Կ շարունակուի)։

---

(26) Մխիթար Գոշը ծագեցաւ 12 դարու վերջերում և 13 դարու սկիզբներում. մենք պատրաստուում ենք մի ընդարձակ շարադրութիւն, որի մէջ իրաւագիտութեան աչքով քննում ենք Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, որը չափազանց արժանի ուշադրութեան հեղինակութիւն է հայկական իրաւարանական աղբիւրի մասնագրութեան մէջ։

(27) Հետագիր Դատաստանագրքի Մխիթար Գոշի, էջ 43-ի մասնաւորապէս. № 49։